

РЕЦЕНЗИЯ

относно защитата на дисертационен труд
**„Мъченията на св. Георги Победоносец в южнославянската
средновековна традиция“**

за присъждане на научна степен „Доктор на филологическите науки“
по специалност 2.1. Филология, “Българска литература
(стара българска литература)”
на доц. д-р **Ана Стойкова Стойкова**

Рецензент проф. д-р Клементина Иванова

Доц. д-р Ана Стойкова е известно и авторитетно име както у нас, така и сред чуждестранните медиевисти. Нейната научна дейност е свързана с Института за литература към БАН, където тя работи от 1978 година, хабилитира се в 1998 г., а след това изпълнява и длъжностите научен секретар и заместник директор. Доц. д-р А.Стойкова е автор на 3 обнародвани монографии (едната в интернет), на повече от 50 научни публикации, на рецензии, обзори и т.н. Тя има и значителен преподавателски опит както в български висши учебни заведения, така и в чужбина (била е гост-лектор е по български език, литература и култура във Варшавския университет). Ръководила е дипломанти и ръководи докторант. Участвала е в 16 програми, 6 от които - съвместни или подкрепени от чужди научни учреждения.

Представеният за защита труд на А. Стойкова е *значим и актуален* в областта на медиевистиката. Св. Георги е християнски персонаж с изключителна популярност и неговият култ се разпространява от древността до наши дни на огромни територии в Европа и Азия, сред християнско и ислямско население, и то в два културни варианта – в книжнината и във фолклора. Научната литература върху този агиогерой е обемиста и разнопосочна. Ана Стойкова съвсем закономерно се ограничава до мъченията на светеца, преведени в южнославянската книжнина. Те са шест – две от Дадианов тип (староизводни), четири - новоизводни (Житието на Пасикрат и Житието на Никита Давид, както и два контаминирани текста). Оказва се, че дори тази малка част от различните по жанр текстове за светеца – неговите мъчения, са слабо проучени в южнославянската книжнина. Темата е *актуална*, защото именно такива комплексни филологически трудове, всестранно изследващи текстовете за един култ (особено в агиографията), липсват в нашата палеославистика. Ана Стойкова е успяла да обхване и систематизира проблемите, да ги положи в полето на явления и взаимовръзки, някои от които рядко се вземат пред вид в подобни по тип изследвания.

Структурата на труда отговаря както на темата, така и на комплексния филологически и културно-исторически метод, избран от авторката, благодарение на който творбите се анализират всестранно и се установява мястото на всеки отделен текст не само в славянската, но и във византийската литературна традиция. Дисертацията обема встъпление, три глави, заключение, цитирана литература и приложения към всеки от анализирания текстове.

Първа глава е посветена на възникването и ранната история на култа към св. Георги. Впечатлена съм от изчерпателността на тази глава, както и от библиографското ѝ богатство. Културно-историческият контекст е представен в много широк диапазон, привлечени са всички възможни източници и изследвания, някои от които – арабски, сирийски, коптски - не са познати у нас във връзка с култа към светеца. Ще обърна внимание на втората подглава – „Раннохристиянските мъченици“. Тя на пръв поглед е отклонение от темата, но всъщност очертава нейния „контур“, а това не е излишно, защото, обобщавайки основното от познатите ни многобройни изследвания за началото на християнското мъченичество, А. Стойкова внася *неизползвани досега данни*, акцентира върху по-слабо интерпретирани моменти. И още нещо – когато преминава към хипотезите за произхода на култа, А. Стойкова показва овладяно *познание* на основните изследвания и оформя обобщението си въз основа на всички значими публикации по въпроса.

Втората глава А. Стойкова посвещава на гръцките, латинските и ориенталските жития за св. Георги, като в центъра на вниманието ѝ е най-ранното Мъчение (т. нар. *Passio prima*), привличащо интереса на редица медиевисти, както византолози, така и слависти. В това отношение тя се опира преди всичко върху капиталното изследване на Карл Крумбахер, в което версиите и редакциите на творбата са подробно анализирани. Като посочва, че Крумбахер е очертал текстологически издържана история на житията и вярна класификация в гръкоезичната литература, Стойкова подчертава, че именитият учен е пренебрегнал ръкописната и текстовата южнославянска традиция. Затова една от целите на работата ѝ е да се изяви мястото на славянските жития (и особено на старобългарските версии на Ранното мъчение (*Passio prima*) в общата история на всяко от мъченията. Ще си позволя да избързам със заключението за стойността на дисертацията, за да подчертая, че сто години след отпечатването на книгата на Крумбахер изследването на Ана Стойкова е достоен *фундаментален отговор* на българската палеославистика по тази тема. Използвайки текстологическите анализи и класификацията на *Passio prima*, направени от Крумбахер, Стойкова допълва неговите наблюдения, изтъквайки близостта на отделни мотиви в славянския, латинския и арменския текстове. Много съществени са нейните доказателства, че и трите разноезични преводи отразяват една недостигнала до нас гръцка редакция. Също така обобщено, с отлична библиографска осведоменост и внимание към работите на чуждите учени, Стойкова резюмира най-важните текстове и изследвания за тях в латинската традиция и в ориенталските версии на Ранното мъчение, демонстрирайки изчерпателност и коректност в представяне на чуждите трудове и в систематизацията на широкия кръг проучвания върху разноезичните мъчения на св. Георги.

Третата глава, най-съществената в труда, е посветена на разпространението и рецепцията на посочените мъчения в южнославянските средновековни литератури. Тя обема 272 стр. и се състои от 10 самостоятелни раздела. Струва ми се, че обемът ѝ нарушава симетрията в структурата на работата и би било добре в печатния вариант Ана да я раздели поне на две глави, още повече, че това е обусловено от нейната

собствена класификация – при двете староизводни мъчения от Дадианов тип доминират един кръг проблеми, а при четирите жития от Диоклетианов тип - друг.

Встъпителните три подглави съответстват на проблемите от първата глава, но вече отнесени към славянската агиология. Те включват най-общите въпроси на южнославянския култ към св. Георги и на текстовете за него. Историята на култа сред славяните е представена с много богати данни, включително и със собствени наблюдения върху празничен календар. След това, пак симетрично на първата глава, се въвежда и история на проучванията, в която са разгледани изследванията на двамата забележителни руски учени, посветили свои трудове на култа към св.Георги сред славяните – А. И. Кирпичников и А.Н. Веселовски. Кирпичников е специалист по история на славянските литератури, но и етнограф с интереси към арабската култура, а Веселовски като историк, теоретик на литературата и фолклорист възглавява сравнително-историческото направление в литературознанието в по-широк план, така че анализите им обхващат и част от гръцките, латински и ориенталските версии. Техните приоритети и насоки в анализите се различават, а и донякъде се допълват. И двамата имат съществен принос в изучаването на славянските текстове, коректно отразен от Ана Стойкова. Тук ще отбележа, че тя вярно оценява по-високата стойност на работата на Кирпичников, който отделя повече място на разпространението на славянския превод на *Passio prima*, както и на връзките му с ориенталските версии. Насочвайки се конкретно към темата на труда си, авторката запознава читателите най-общо с агиографските творби за св.Георги, влезли в южнославянския репертоар. Първичната ѝ класификация, въвеждаща термина „пространни мъчения“, е по хронологията на преводите (староизводни, новоизводни и дамаскинарски), хронология, която определя и характера на житийните текстове. Отделно по същия принцип са класифицирани проложните жития.

От четвъртата подглава нататък Стойкова излага конкретните си наблюдения върху всички мъчения на светеца и техните славянски преводи. Структурата на анализите е повлияна от труда на Крумбахер, а това е само от полза за изследването. Съществен *принос* е, че при отделните произведения анализът на авторката, независимо от Крумбахер, откроява онова, което е най-съществено за съответния текст в последователността: археография, текстология, съдържание, коментар на съдържанието и заключение. Ще се спра по-подробна на всяка част от анализа на А. Стойкова, защото *той няма аналог* в подобни изследвания у нас.

В археографско отношение издирването на преписите е възможно най-пълно, то обхваща всички по-значителни книгохранилища. Заслуга на А. Стойкова е въвеждането на преписи от непознати или слабо познати ръкописи. При това тя обръща внимание и на късни преписи, изтъквайки, че те пазят значими по текстовата си стойност варианти. За пълнота на картината към южнославянските са привлечени и глаголическите преписи, възхождащи към старобългарски протограф. Археографските бележки са придружени от наблюдения върху ръкописния контекст, нещо много съществено. Ана Стойкова щателно изследва взаимовръзката между кодекс и препис, на която не винаги се обръща нужното внимание в агиографията. Ще подчертая, че тя

има много верни наблюдения, някои от които *приноси*, върху състава на кодексите (включително и на гръцките, достъпни за А. Стойкова по описи или възпроизводи), коригира и някои грешки в описанията на използваните от нея гръцки и славянски ръкописи. Чрез изводите си тя допълва текстологичната картина в историята на всяко мъчение, което е още един *принос* на труда. Тук имам само едно съмнение – има ли смисъл спорадичното въвеждане на единични случайни източнославянски преписи, които нямат емблематична стойност? Основание за авторката е предположението, че е възможно те да възхождат към български протограф. Мисля, че това не е достатъчна причина тези преписи да намерят място между южнославянските. Може би при подготовката труда за печат А. Стойкова ще помисли дали те да бъдат отразени.

В центъра на всяка подглава е текстологията на преписите, при което историята им се представя чрез многостранен филологически анализ – от съдържателните особености, до спецификата на превода/преводите, характеристиката на езиковите особености и т.н. Необичайно, в паралел с изследването на Крумбахер, читателят първо се запознава с преразказа на творбата (съдържанието е контаминация от всички текстове), в съвременен превод. Наративите са номерирани и озаглавени епизод по епизод, като вариантите на отделните преводи, версии или редакции (където има такива) се дават в паралели към всеки епизод, също преразказани. Следва обширен „Коментар на съдържанието и превода“. към всеки епизод, вече с цитати от кирилския текст, както и в сравнение с гръцкия оригинал и с паралели от други преводи, където ги има. Въпреки, че този ред е непривичен за нас, смятам, че в случая това е *по-доброто и прегледно композиционно решение*, позволяващо по-лесно да се сравняват номерираните и озаглавените епизоди, за да се проследят измененията във всички жития на светеца. Коментарът е *задълбочено изследване, винаги* отчитащо и гръцките текстове, при което се вижда, че славянските преводи на мъченията от Дадианов тип по-често съкращават част от своя източник и само в редки случаи в тях се чете текст, отсъстващ в достъпните на Стойкова гръцки ръкописи. Съпоставките се представят в примери и в прегледни таблици, илюстриращи различни равнища: сравнение с гръцките и другите преводи със славянските, на славянските помежду им, коментар на библейски цитати, на лексикални варианти и т.н., *Акцентът се мени според характера на всяко отделно мъчение*. При съпоставителния анализ на гръцкия текст и славянските преводи се привличат разночетения от различни гръцки ръкописи. Част от тях са използвани не по издания, а по копия на кодексите, което е още един *принос* към византоложките издирвания. Анализът на преводаческите решения, застъпени в славянските преводи, е предимно в областта на лексиката. Сравненията с оригиналите са детайлни; важна част от анализите са разсъжденията върху смисъла на отделни пасажии и думи в преводите. Привеждат се данни за историята на версиите, подкрепящи наблюденията за последователността на възникване на версиите/редакциите. Като цяло анализът на авторката ѝ дава възможност да изкаже редица *приемливи хипотези* за историята на текстовете и, което е важно, за протографите на преводите. Несъмнено тази структура на анализа много добре съответства на изследователските цели, които авторката си е поставила.

Обяснимо е, че най-значително място в анализите на Ана Стойкова (157 стр.) заемат двете мъчения от Дадианов тип. Първото е в началото на култовата традиция, обект на изключителен интерес от учените, повдигащо много въпроси, а второто, непопулярно във византийската книжнина, се оказва интегрална част от житийния репертоар на преславските минейни календарни сборници. Тук искам да обърна внимание конкретно на впечатляващия анализ на първото житие, за мене това е *модел за изследване* на агиографски текст с многовековна история. Ще си позволя да посоча за пример един епизод (№ 29), където диалогът между Георги и демона, излязъл от Аполоновата статуя, както и съдбата на низвергнатия демон, са обгледани от всички възможни аспекти, търсени са паралели не само с различните редакции на Георгиевото мъчение, но и с традициите в редица апокрифни текстове, а по повод на мотива за отказа на Сатанаил да се поклони на Адам са посочени много интересни творби с подобен мотив - староеврейски псевдоепиграфи, коптското раннохристиянско Слово за Авадон и „Пещерата на съкровищата“. Въз основа на всички приведени данни Ана Стойкова не без основание изказва хипотезата, че включеният в славянското *Мъчение* епизод може да е бил първоначалният спрямо латинските, коптските и етиопските варианти. Към интересните паралели за признанията на дявола би могло само да се спомене, че подобни дяволски „изповеди“ характеризират цяла група жития на мъченици, някои от които също са считани за неканонични и се поместват и в некалендарни сборници. Ще обърна специално внимание и на начина, по който Ана Стойкова обобщава обемистата цялостна картина на разпространението на най-старото мъчение на св. Георги. Обособени са три превода и четири редакции, направени от недостигнали до нас гръцки текстове. Заключение на изследователката за *значението на старобългарските преводи* заслужава да бъде специално изтъкнато. Множеството посочени от нея архаични елементи потвърждават, коригират или допълват останалите свидетелства и допринасят съществено за реконструкцията на първоначалните гръцки редакции, възникнали в различно време.

Искам да обърна внимание и на допълнената със славянския материал от Ана Стойкова генеалогична схема на Крумбахер, с която авторката обобщава нагледно полагащото се място на славянската традиция в общата картина на текстовете за св. Георги, очертана от Крумбахер и допълнена от Марот.

За второто Житие от Дадианов тип най-съществено е заключението на Стойкова, че пълният ѝ текст е запазен единствено в старобългарските преписи. За гръцкия първообраз на текста тя основателно коригира пренебрежението на Крумбахер и стига до извода, че преработката е дело на образован книжовник, създал житие за служебни цели с редуцирани „смушаващи детайли“. Ето защо нейният анализ и тук има стойност и за проучването на гръцката традиция на Мъчението. Същата *висока оценка* заслужават анализите на останалите жития, защото се засяга не само текстологията на даденото мъчение, но се хвърля светлина (потвърждаща или коригираща мнения) и върху по-общите проблеми на славянския агиографски и панигиричен репертоар. В тях има и *приносен акцент* върху състава на ръкописите, при което е много важно конкретното наблюдение, че *между отделната творба и типа структура на кодексите най-често има пряка зависимост*.

И, докато четирите мъчения за св. Георги по различен начин, но са били обект на проучване, то последните две – двата контаминирани текста, *се въвеждат за пръв път* в науката.

В приложенията основно са поместени издания на всички анализирани в дисертацията творби. Те са обнародвани по всички преводи, а при Ранното житие – и по всички преписи. Включени са сравнения между славянските преводи и между славянските и гръцките текстове, както и резултатите от едно конкретно проучване на синонимните двойки в двата превода на Мъчението от Пасикрат. Ще подчертая, че при обнародването на текстовете А. Стойкова *се е придържала към най-добрите едиционни практики* на съвременната медиевистика.

Авторефератът е много добре написан и представя точно дисертацията. Посочените научни приноси отразяват действителната стойност на труда.

По темата на дисертацията има 7 публикации – две от тях – в Австрия и Сърбия.

В заключение ще изтъкна още един път, че пред нас е капитален труд, съчетаващ научната изчерпателност и прецизност с ясна мисъл и чудесен стил, въпреки огромната информация в него. Тази информация ще бъде използвана от редица изследователи на различни равнища. Лично аз съм благодарна за уточненията и поправките, засягащи книгата ми *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica* (2008) - за изтъкването на втория превод, а не редакция на Пасикратовото житие, за изясняване на отношенията между текста на Никита Давид и поместения в Метафрастовите чети-минеи аноним, за внесената яснота по двете контаминирани жития.

И към всичките достойнства, които споменах, ще прибавя, че дисертацията ще даде тласък на проучванията в областта на агиографията и агиологията. Тя обогатява науката с един *работещ модел на изследване*, съчетаващ и обогатяващ достиженията на палеославистиката и византистиката, и е крачка напред в изучаването на агиографския репертоар на старобългарската книжнина.

С пълна убеденост предлагам на почитаемото Научно жури да присъди на доц. д-р А. Стойкова научната степен „Доктор на филологическите науки“ по специалност 2.1. Филология, “Българска литература (стара българска литература)”.

София

19.09. 2015 г.

Проф. д-р Климента Иванова